

ÖZBEK TÜRKÇESİNDE "BİR" SAYISINDAN TÜREYEN KELİMELER

Erhan GİRAY

Dr. Öğr. Üyesi Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0001-8731-1546

Giray, Erhan. "Özbek Türkçesinde 'Bir' Sayısından Türeyen Kelimeler". idil, 89 (2022 Ocak): s. 25-33. doi: 10.7816/idil-11-89-03

ÖZ

Canlı bir varlık olan dil, değişen ve gelişen şartlara uyum sağlayarak varlığını sürdürür. İnsanoğlu sözle konuşmaya başladığı andan itibaren sürekli yeni kelime türetmeye ihtiyaç duyar. Kalıplaşma, birleştirme, karma, kısaltma, derleme, tarama, örneksene gibi pek çok yolla sözcük yapılan Türkçede, en çok türetme yöntemi kullanılır. Eklemeli bir dil olan Türkçe, isim ve fiil tabanlarına bazen yapım ekleri bazen de çekim ekleri olarak pek çok yeni sözcük türetme konusunda diğer dillere göre daha gelişmiştir. Her dilde sözcüklere birden fazla anlam verildiğini görmek mümkündür. Öte yandan Türkçede kullanılan her kelimenin bir temel anlam ögesi vardır. Zamanla insanlar kavramları daha etkili, daha somut ve daha kolay anlatabilmek için sözcüklere yeni anlamlar yüklerler. Bu duruma çokanlamlılık adı verilir. Çalışmaya konu olan "bir" sayısı, hem yapım ekleri hem çekim ekleri olarak hem de tarihsel süreç içinde yalın halde yeni anlam ve görevlerde kullanılarak çokanlamlı bir kavram haline gelmiştir. Bu makalede amaç, öncelikle "bir" sayısının etimolojisi üzerine görüşler üzerinde durmaktır. Daha sonra sözcüğün Özbek Türkçesi gramerlerinde nasıl değerlendirildiği ve hangi anlamlarda kullanıldığı üzerinde durulacaktır ve son olarak Özbek Türkçesinde *bir* sayısından türetilen kelimelerin morfolojik incelemesi yapılacaktır. Çalışmada incelenen her sözcüğünün anlamları verilirken Özbek Tilinin İzahlı Luğati I (ÖTİL I) esas alınmıştır. Ayrıca her sözcük için edebî metinlerden örnek cümleler Türkiye Türkçesine aktararak verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özbek Türkçesi, bir, sayı, türetme

Makale Bilgisi:

Geliş: 12 Aralık 2021

Düzeltilme: 17 Ocak 2022

Kabul: 25 Ocak 2022

Giriş

Canlı bir varlık olan dil, değişen ve gelişen şartlara uyum sağlayarak varlığını sürdürür. İnsanoğlu sözle konuşmaya başladığı andan itibaren sürekli yeni kelime türetmeye ihtiyaç duyar. Kalıplaşma, birleştirme, karma, kısaltma, derleme, tarama, örnekseme gibi pek çok yolla sözcük yapılan Türkçede, en çok türetme yöntemi kullanılır (Eker, 2002: 309-314). Türetme, "dilin bir ögesinden çeşitli ekler ya da büküm biçimleriyle yeni sözcükler üreterek değişik kavramların anlatımını sağlamak" şeklinde tanımlanabilir (Aksan, 2009a: 24). Eklemeli bir dil olan Türkçe, isim ve fiil tabanlarına bazen yapım ekleri bazen de çekim ekleri olarak pek çok yeni sözcük türetme konusunda diğer dillere göre daha gelişmiştir.

Her dilde sözcüklere birden fazla anlam verildiğini görmek mümkündür. Öte yandan Türkçede kullanılan her kelimenin bir temel anlam ögesi vardır. Zamanla insanlar kavramları daha etkili, daha somut ve daha kolay anlatabilmek için sözcüklere yeni anlamlar yüklerler. Bu duruma çokanlamlılık adı verilir (Aksan, 2009b: 58-59).

Çalışmaya konu olan bir sayısı hem yapım ekleri hem çekim ekleri olarak hem de tarihsel süreç içinde yalın halde yeni anlam ve görevlerde kullanılarak çokanlamlı bir kavram haline gelmiştir. Türkçe Sözlük'te bir sözcüğünün "sayı" temel anlamından başka 12 farklı anlam ve göreve sahip olduğu açıklanır:

1. Sayıların ilki. 2. Bu sayıyı gösteren 1 ve I rakamlarının adları. 3. (sıfat) Aynı, benzer. 4. (sıfat) Beraber. 5. (sıfat) Bu sayı kadar olan. 6. (sıfat) Herhangi bir varlığı belirsiz olarak gösteren (sayı). 7. (sıfat) Tek. 8. (sıfat) Eş, aynı, bir boyda. 9. (sıfat) Ortaklaşa olan, birleşik, müşterek. 10. (sıfat) Değer ve Değer önem bakımından birbirinden farksız, birbirine eşit, birbirine benzer. 11. (zarf) Bir kez. 12. (zarf) Sadece. 13. (zarf) Ancak, yalnız (2011: 347).

"Bir" Sayısının Etimolojisi Üzerine Görüşler

Clauson, sözcükteki *i* ünlüsünün telaffuzda uzun olduğunu belirterek *bi:r* şeklinde açıklar. Sayı anlamının yaygın olduğunu belirtir (1972: 358). Räsänen, *bir* sayısı miktar bildiren sayılar arasına dâhil ederek hem *bir* hem de *bir* şekillerinin olduğunu belirtir (1969: 76). Nişanyan, bir sayısının Ana Türkçeden fonetik olarak evrimleşerek Orhun Yazıtları'nda kullanılmaya başladığına değinir (2009: 73). Wilkens, sözcüğün Eski Uygurcada, bir şekilde olduğunu açıkladıktan sonra "sayı, biricik, birinci" gibi anlamlara geldiğini ifade eder (2021: 176). Gülensoy, sözcüğün Eski Türkçe ve Orta Türkçede *bir* olarak kullanıldığını belirtir (2011: 148). Andreas Tietze, kelimenin Eski Türkçede *bir* olarak kullanıldığını belirttiğinden sonra örneklerle sözcüğün Türkiye Türkçesinde hangi görev ve anlamlarda kullanıldığını açıklar (2002: 349-351).

"An Etymological Dictionary of Altaic Languages" adlı etimolojik sözlükte, *bir* sayısının Proto Altaycada *biuri* olduğunu açıklanır. Moğolcada *büri*; Japoncada *pitä*; Korecede ise *piri* karşılıklarını vererek bu sözcüklerin benzerliği ortaya koyulur (Starostin vd. 2003: 364).

bir sayısının kökeni hakkında Şçerbak **pi:r*; Doerfer **bir*; Sevortyan **bi:r/*bir/*ber*; Serebrennikov **bi:r* (<**pi:r*>); Bang *birä* gibi birbirine benzer açıklamalar yapan araştırmacılar vardır. Ramsted ise bu konuda daha farklı bir yol izler. O, *biri* ile Moğolcadaki "herkes" anlamında kullanılan *büri* sözcüklerinin ortak kökten geldiğini düşünür. Ayrıca Ramsted, bir başka eserinde *bir* sayısının Korecedeki *ida-* "bulunmak", Tunguzcada *bi-/bisi-* "bulunmak, var olmak" ve Moğolcadaki *büj/büjü* "bu", *bij/bi* sözcükleriyle ilgili olabileceğini düşünür (Tenişev, 1988: 163).

bir sayısının etimolojisi üzerine farklı bir görüş bildiren diğer bir isim Tenişev'dir. Birinci tekil şahıs zamiri *ben* ve birinci çoğul şahıs zamiri *biz* ile bir sayısının bağlantısı üzerinde durur. Ona göre *ben* ve *biz* zamirleri **bi* kökünden gelir. *bir* sayısının sonunda bulunan *r* sesinin ise "erkek" anlamına gelen *er* kelimesinde *e* sesinin düşüp **bi* sözcüğüne birleşmesinden ortaya çıktığını savunur. *r* sesinin ise "topluluk" anlamı kattığını belirtir **bi+er* > **bi+ør* > **bi:r* (Tenişev, 1988: 163).

Özbek Türkçesinde Sayı (Sân) Kelime Türü ve *Bir*

Özbek Türkçesi gramerlerinde, sayı (sân) olarak ifade edilen bağımsız bir kelime türü vardır. Sayı, varlığın miktarını bildiren sözcüklerden oluşur. "Kaç, kaçınıcı ve ne kadar" sorularına cevap verir. İsimlerle birlikte kullanılarak isimlerin miktarını "ikki âdâm" (iki adam), miktara bağlı olarak sırasını ve derecesini "beşinci üy" (beşinci ev) bildirir (Tursunov, 1992: 287-288). Sayılar, nesnenin ya da varlığın niteliğini bildirmesi açısından sıfatlara yakındır. Bu nedenle Türkiye Türkçesi gramerlerinde "sıfatlar" içerisinde değerlendirilir. Bunun yanında Türkoloji çalışmaları arasında sayıları ayrı bir kelime türü olarak değerlendiren araştırmacılar da vardır. Serebrennikov-Gadjieva, Türkçedeki sayı sistemini "Miktar Sayıları, Belirsiz Miktar Sayıları, Sıra Sayıları, Toplu Sayılar, Üleştirme Sayıları, Kesir Sayıları" başlıkları altında ayrı bir kelime türü olarak değerlendirmiştir (2018:116-122). Ayrıca Eckmann (2005) ve Gabain (1995) de sayıları ayrı bir tür olarak ele almıştır.

Sayılar, Özbek Türkçesi gramerlerinde dizilişlerine göre üç grupta değerlendirilir. İlki "basit sayılar" (sâddä sâñ) 'dır. Bu gruba yalın halde kullanılan beş, on, bir gibi sayılar ve üzerine ek alarak türetilen beştä (beş tane), onläb (onlarca) gibi sayılar girer. İkincisi "birleşik sayılar" (qoşmä sâñ) 'dır. İki veya daha fazla sayının bir arada kullanılmasından oluşan bir miñ toqqiz yüz toqsän toqqiz (bin dokuz yüz doksan dokuz), on ikki (on iki) gibi sayı grupları dâhil edilir. Üçüncüsü ise "çift sayılar" (cüft sâñ) 'dır. Beş-on, dört-törttä (dört-dört tane) gibi örneklerde olduğu gibi sayıların peş peşe ya da aynı sayının tekrarlanmasından oluşur (Abdurrahmonov vd., 1992: 145).

Özbek Türkçesi gramerlerinde anlam bakımından sayılar, "miktar sayılar" (miqdâr sâñlär) ve "sıra sayılar" (tärtib sâñlär) olmak üzere iki grupta değerlendirilir. Gramer çalışmalarından yapılan incelemeler sonucunda anlam bakımından sayıları şu başlıklar altında değerlendirmek mümkündür (Abdurrahmonov vd., 1992: 146; Rahmetullayev, 2006: 153-158; Tursunov vd., 1992: 290-300):

A. Miktar sayılar, nesnelere saymak, tanelere ayırmak, bölmek ve tahmin etmek için kullanılır. Miktar sayıları, kendi içinde alt gruplara ayrılır:

1. Asıl sayılar (sänâq sâñlär): Bu gruba birler, onlar ve daha büyük basamaktaki sayılar dâhil edilir. Sayı sözcük türünde yer alan diğer gruplar asıl sayılardan türetilir: yetti, toqsän, miñ gibi.

2. Tane sayıları (dänä sâñ): Asıl sayılar üzerine "tane" anlamına gelen +tä ekinin getirilmesiyle ifade edilen sayılardır. bir milliontä (bir milyon tane). +tä eki yerine dänä (tane) veya näfär (adet) sözcükleri de kullanılabilir. Üç dänä qaläm (üç tane kalem), üç näfär ätlïq äskär (üç tane atlı asker).

3. Tahmin bildiren sayılar (çämä sâñlär): Varlığın miktarını tahminen bildiren sayılardır. Asıl sayıların üzerine +täçä, +läřçä, +läb ekleri getirilerek türetilir. Ontäçä (on kadar, ona yakın), miñläřçä (binlerce), yüzläb (yüzlerce).

4. Topluluk sayıları (cämlävçi sâñ): Asıl sayıların üzerine +äv, +ävlän, +älä ekleri getirilerek topluluk anlamını ifade etmek için kullanılır. Bazı durumlarda bu eklerden sonra iyelik ve hal ekleri de gelebilir. İkkäv (ikisi), uçävimizgä (üçümüze), beşävläriñi (beşini), ältävläñ (altısı), ikkäläsiniñ (ikisinin).

5. Kesir sayıları (käsr sâñ): Bütünün parçalarını ifade etmek için kullanılır. İki asıl sayıdan ilkinin üzerine +dän ayrılma hali eki getirilir. dördän bir (dörtte bir). yärim (yarım) ve çäräk (çeyrek) sözcükleri de kesirli ifadeleri bildirir. Yärim keçä (Gece yarısı).

6. Üleştirme sayıları (Täqsim Sâñ): Bölme, paylaşırma ve üleştirme için kullanılan sayılardır. Asıl sayıların üzerine "tane" anlamına gelen +tä ve ayrılma hali +dän getirilerek yapılır. Bazen üleştirme sayıları tekrarlanarak kullanılır. İkkitä-ikkitädän (ikişer ikişer), üçtädän (üçer).

B. Sıra sayılar (tärtib sâñ) ise asıl sayıların üzerine +(i)nçi eki getirilerek nesnelere ve varlıkların sırasını bildirir. Yigirmänçi (yirminci). Bazen +(i)nçi eki üzerine +dän ayrılma hali eki de gelebilir. İkinçidän (ikinci).

Özbek Türkçesi gramerlerinde *bir*, sayıların dizilişine göre basit, anlamına göre ise asıl sayılar arasına dâhil edilir. *bir* sayısı anlam ve görev olarak diğer asıl sayılardan farklılık gösterir. Bazen yalın halde bazen de üzerine ek alarak ya da tekrarlanarak kullanılır.

Yalın halde kullanıldığında şu anlamlara gelir:

a. Asıl sayı görevinde, varlığın veya nesnenin miktarını bildirir.

Oğliñni ölimgä älib bäräyätgänim yoq, nihäyätï bir piyalä çây içädi-yu-keledi (Qodiriy, 1974: 246). "Oğlunu ölüme götürdüğüm yok, sonuçta bir piyale çay içip gelecek."

b. Adlardan önce gelerek varlık ve nesnelere sayı ve miktarını kesin olarak değil, belirsiz olarak bildirir.

Cuvän dävranï üç äylängändän özi singäri kiyingän bir yigitni tärtidi (Qahhor, 1956: 157). "Kadın etrafında üç kez döndükten sonra kendi gibi giyinmiş (herhangi) bir delikanlıyı çekti."

c. Yüklemelerden önce getirildiğinde anlamı kuvvetlendirir.

Qäni, yür bāqqā bārib bir gāplāşāylik! (Yoqubov, 1958: 39). "Hadi yürü bağa gidip bir konuşalım."

d. Nesnelere birlikte, beraber olduğunu ifade etmek için kullanılır.

Tiliñ bilän köñliñni bir tut (Atasözü). "Dilin ile gönlünü bir tut."

e. Bütünlük ve birliktelik bildirmek için "sadece, tek" anlamlarında kullanılır. "Kemägä tüşgäniñ cāni bir (Atasözü). "Hapse düşenin canı bir (tek)."

f. Olayları ifade ederken tekrar edilerek bağlaç görevinde kullanılır.

Bir meñä qaräydi, bir uñä qaräydi. "Bir bana bakıyordu, bir sana bakıyordu."

g. Har, vaqt, kün, qadär, yıl gibi sözcüklerle birlikte farklı görevlerde kullanılır. Här bir, bir vaqt, bir kün vb.

Özbek Türkçesinde "Bir" Sayısından Türeyen Kelimeler

birākāy/birākāyigä > bir+ākāy/bir+ākāy+i+gä

"Tek başına olsa da hepsinden çok iyi, güçlü, çoğunun yerini alabilen" (ÖTİL I, 117) anlamlarında kullanılır. bir sayısı üzerine +ākāy isimden isim yapım eki getirilerek sıfat ve zarf görevinde kullanılan *birākāy* sözcüğü türetilir. Bu sözcüğün üzerine 3. tekil şahıs iyelik eki +i ve yönelme hali eki +gä gelerek genişletilir. +ākāy/+ägäy ekinin etimolojisi kesinleşmiş değildir (Öz, 1999: 527). Koraş, ekin +gäy, +kāy isimden isim yapma ekinin ünlü ile genişlemiş şekli olabileceğini düşünür (1998: 19).

Ha, atāxān, qırqı ketib biri qālgān, lekin birägäy qālgān (Qahhor, 1956: 152). "Evet, babacığım, kırkı gidip biri kalmış, ancak güçlü kalmış."

birām > bir+ām

Sıfat ya da fiilin önünde anlamı güçlendirmek amacıyla kullanılır (ÖTİL I, 117). *bir* sayısı kullanıldığında "bir de, o kadar, öyle, çok" anlamlarında zarf ve belirsiz sıfat görevini üstlenir (Tolkun, 2021: 163-164). Türkiye Türkçesindeki *de/da* bağlacı, Özbek Türkçesinde *hām* sözcüğü ile karşlanır. *birām*, *hām* bağlacındaki *h* ünsüzünün düşerek +ām ekinin *bir* sayısı ile birleşerek kalıplaşmasından oluşur. *Bir hām > bir+Øām > birām*

Uniñ yātiş ähvālīgä içim birām açışādi (Said, 2006: 108). "Onun yatışına içim (çok) acıdı."

birātölä(si)(gä) > bir+ä+tölä+(si)+(gä)

"Bütünüyle, tamamıyla, tamamen" anlamlarında zarf görevinde kullanılır (ÖTİL I, 117). *bir* sayısı üzerine "dolu" anlamında kullanılan *tölä* sözcüğünün +ä yardımcı ünlüsü ile birleşmesinden oluşur. Üzerine 3. tekil şahıs iyelik eki +si ve yönelme hali eki +gä getirilerek anlam değişmeden kullanılır. *Tölä* ayrı bir isim olmasına rağmen ek gibi kalıplaşmıştır.

Şuniñ üçün mävizgä şu orindä birātölä nuqtä qoydı (Tilovat, 2010: 30). "Bu nedenle konuya burada tamamen nokta koydu."

Sevgäniñiz bilän birātöläsīgä qoşilib oliş, albatta, sizniñ köñliñizdägiçä... (Qodiriy, 1974: 313). "Sevdiğinizle tamamen birleşmek, elbette sizin istediğiniz..."

bir-biri/bir-birini/bir-birigä/bir-biridän/bir-birimiz > birbir+(i)/(ni)/(gä)/ + (dän) /+ (miz)

bir sayısının tekrarıdan oluşup ikinci tekrardan sonra 3. tekil ve 1. çoğul şahıs iyelik ekleri, yönelme hali eki +gä, belirtme hali eki +ni ve ayrılma hali eki +dän gelebilir. "Birbiriyle, birlikte, birbirine, birbirini, birbirinden" anlamlarında belirsiz zamir görevinde kullanılır (ÖTİL I, 117).

Ädäbiyätñiñ häyät bilän uzviy bağliqligi vä fälsäfiy estetik qarāşlär bir-birini bāyitib, toldirib bārādi (Shams, 1984: 164-165). "Edebiyatın hayat ile olan bağliqlığı ve felsefi estetik görüşler birbirini zenginleştirip tamamlar."

Bir-birimizni quçāğımızgä ālib köriştik (Ko'char, 2019: 48). "Birbirimizi kucaklayıp selamlaştık."

Äfsuski, bu gürihlär bir-birigä qarāmā-qarşi edi (Ko'char, 2019: 67). "Maalesef, bu gruplar birbirine karşıydı."

birvārākāyigä > bir+vār+ākāy+(i)+(gä)

"Bir defada, bir anda, tamamen" gibi anlamlarda kullanılır (ÖTİL I, 117). *bir* sayısı üzerine Özbek Türkçesine Tacikçeden giren *bār* sözcüğü ve isimden isim yapma eki +ākāy getirilerek *birbārākāy* zarfı türetilir. Tacikçede *bār*, "defa" anlamında kullanılır. Sözcükteki *b* sesi *v* sesine, *ā* sesi *ä* sesine dönüşüp *vār* şeklini alır. Üzerine 3. tekil şahıs iyelik eki +i ve yönelme hali eki +gä getirilerek de kullanılır (Rahmatullayev, 2009: 45).

İçidäki bārçä gäm-häsrätñi birvārākāyigä tökib sālđi (Rahmatullayev, 2000: 51). "İçindeki bütün gam ve hasreti bir defada/tamamen döktü."

birgä/birgälikdä/ birgäläş- > bir+gä /bir+gä+lik+dä/bir+gä+lä-ş-

bir sayısı üzerine +gä yönelme hali eki ya da +lik isimden isim yapım eki ve bulunma hali eki +dä alarak "birlikte, beraber" anlamını verir ve zarf görevinde kullanılır. *birgä* ile *birgälikdä* sözcükleri aynı anlamdadır. *birgä* tabanına isimden fiil yapım ekleri -lä ve -ş geldiğinde ise "birleş-" anlamındaki fiil görevini üstlenir (ÖTİL I, 117-118).

Yädgār bilän birgä/birgälikdä āldirgän räsminni yubārdim (G'ulom, 1986: 81). "Yadigar ile birlikte çektiğim resmimi gönderdim."

Birgäläşib o'tirib yeyä bāşlādik (G'ulom, 1986: 90). "Birleşip oturup yemeye başladık."

birdä > bir+dä

bir üzerine bulunma hali eki +dä getirilerek "herhangi bir gün" anlamında, zarf görevinde kullanılır (ÖTİL I, 118). +dä bulunma hali eki, kalıplaşarak kendi görevinin dışında kullanılır.

Äkäñ bilän birdä uçrāşib suhbätläşdik. "Ağabeyinle (herhangi) bir gün karşılaşip sohbet ettik."

birdäy/ birdek > bir+däy/+dek

bir sayısı üzerine *+däy* ya da *+dek* isimden isim yapım eki getirilerek "birbirine denk, birbiriyle aynı, daima" anlamlarında, zarf görevinde kullanılır (ÖTİL I, 118). Olumsuz cümlelerde "hiç" anlamına gelir. Her iki ek birbirinin yerine kullanılabilir.

Negä? – dedi Alicân, -âdäm hädeb birdäy turmäydi (Mirmuhsin, 1970: 123). "Niçin? dedi Alican, - adam hiç yerinde durmuyordu."

Kümüş bilän Äftâb äyiminin köñilläri birdek bolsä häm, bu käşfdän keyin Zäynäb bilän Mähirä äyim äncä yeñilläşdilär (Qodiriy, 1974: 332). "Gümüş ile Afitap annenin gönülleri birbirine denk olsa da, bu keşiften sonra Zeynep ile Mahire annenin arası biraz düzeldi."

Özbek Türkçesi gramerlerinde ismin fonksiyonel formları arasında bulunan benzetme (oxşatış) forması *+däy* ve *+dek* ekleriyle yapılır. Bu ekler kişi ve nesne isimlerinin üzerine gelerek benzerlik anlamı katar (Shoabdurahmanov vd., 1980: 250). Türkiye Türkçesinde gibi edatına karşılık gelir. Bälädek/bälädäy (çocuk gibi, çocuğa benzer).

birdän > bir+dän+(i)+(gä)

Türkiye Türkçesindeki gibi *bir* sayısına ayrılma hali *+dän* getirilerek zarf görevinde kullanılır ve "birden, bir anda, aniden" anlamlarına gelir (ÖTİL I, 118). Üzerine 3. tekil şahıs iyelik eki *+i* ve yönelme hali eki *+gä* de getirilebilir. Bu durumda anlamda değişiklik olmaz Bazen *bir+dän* bir şeklinde kullanılarak "tek ve yalnız" anlamına gelir. *birdän* bir sâbâb (Tek bir sebep)

Birdänigä men bilän ämängä közi tüşib qâldi (G'ulom, 1986: 117). "Birden benle Aman'a gözü düştü."

Keyin Munis keldi vä häyâtımız birdän özgärä başlädi (Ko'char, 2019: 58). "Sonra Munis geldi ve hayatımız birden değişmeye başladı."

birik-/biriktir-/ biriktiruvchi > bir+ik- /+tir- /+uvçi

birik- fiili, *bir* sayısına isimden fiil yapım eki *+ik* getirilerek kullanılır. "Bir ol-, birleş-, bütünleştir-" anlamlarına gelen *birik-* fiili, *+tir* fiilden fiil yapım ekini alarak *biriktir-* ve fiilden isim yapım eki *+uvçi* ekini alarak "biriktiren, biriktirici" anlamlarında, sıfat görevinde kullanılır (ÖTİL I, 118).

Keliñiz, bundäy mä'nâsiz sözlärni qoyiñiz birgäläşib, keñäşib işläylik. Äbdumöminovniñ hükümätini biriktiräylik (Fitrat, 2000: 213). "Gelin, böyle manasız sözleri bırakın, birleşelim. Abdumüminov'un hükümetini birleştirelim/bütünleştirelim."

birin-birin > bir+in - bir+in

Çağatay Türkçesinde *+n* vasıta hali eki (Eckmann, 2005: 77), Özbek Türkçesinde *bir+in* kelimesinde kalıplaşmış halde bulunur. *bir* üzerine vasıta hali *+in* getirilerek ikileme şeklinde kullanılır. Tek başına *birin* kelimesi Özbek Türkçesinde bulunmaz. *birin-birin*, "biri birer" anlamında zarf görevini üstlenir. Sözcüğün *birin-sirin* şekli de vardır. *birin* sözcüğündeki *b* ünsüzünün *s* ünsüzüne dönüşerek ikileme şeklinde kullanılır. Anlam olarak *birin-birin* ikilemesinden farklı değildir (ÖTİL I, 119).

Mehmânlar birin-birin/birin-sirin tärqalişdi (Rahmetullayev, 2000: 52). "Misafirler birer birer terk ettiler."

birin-ketin > bir+in – ket+in

birin-birin ile aynı anlam ve görevde kullanılan bu ikileme, *bir* üzerine Çağatay Türkçesinde kullanılan *+in* vasıta hali ekiyle "arka, peş" anlamında kullanılan *ket* isminin üzerine yine *+in* vasıta hali eki getirilerek "peşpeşe, peşi sıra" anlamında zarf görevinde kullanılır (ÖTİL I, 119). *Ketin* sözcüğü Özbek Türkçesinde tek başına kullanılmaz.

Buni körgän başqa qoylar häm birin-ketin özlärini suvgä taşläy başlädiler (G'ulom, 1986: 167). "Bunu gören diğer koyunlar da kendilerini birer birer / peş peşe suya atmaya başladılar."

birinçi/ birinçilik/ birinçidän > bir+(i)nçi+(lik)/(+dän)

bir sözü üzerine varlık ya da olayın "en başta ve ilk" olduğunu ve sıra sayıları (tártib sâñ) ifade etmek için kullanılan *+(i)nçi* eki getirilerek türetilir (ÖTİL I, 119). Üzerine isimden isim yapım eki *+lik* ve ayrılma hali eki *+dän* alarak "birinci, birinciden" anlamlarında kullanılır.

U bütün umridä birinçi märtä "tärixiy säfär"gä çıqıb Yoşkar-Älägä bärğanidä köp kitâblär älib qaytdi (Qahhor, 1965: 28). "O bütün ömründe ilk defa "tarihi sefer"e çıkıp Yoşkar Ola'ya gittiğinde birçok kitap alıp döndü."

birisi > bir+i+si (birisi küni)

bir sayısına yardımcı ünlü *+i* ve isimden isim yapım eki aynı zamanda sıfat yapan *+si* eki getirilerek "yarından sonraki gün" anlamında kullanılır (Rahmatullayev, 2000: 53; ÖTİL I, 119). *kün* ismiyle birlikte kullanılan örnekler tespit edilmiş, tek başına *birisi* örneklerine rastlanılmamıştır. *bir+si > birisi küni*

Bukün keçäsi äkäm kelsä, ertä bázärgä çıqıp yol häzirligi körsä, här häldä birisi küni keçqurun cönäşimiz häm äniq emäs (Qodiriy, 1967: 238). "Bugün gece ağabeyim gelse, yarın pazara çıkıp yol hazırlığı yapsa bile

dönüşümüz belli değil.”

birkit- > bir+kit-

Bu sözcük *birik-* fiili üzerine ettirgenlik eki *+it* getirilerek oluşur. Daha sonra ikinci hecedeki *i* ünlüsü düşer. “Biriktir-, birleştir- ve yardım için bağlan-” anlamlarında kullanılır (Rahmatullayev, 2000: 53). *bir+ik-it > birøkit-*

Taşkändniñ eñ kättä dökäni bår-ku-GUM, şu yergä birkitib qoyilgänmån, istägän kiyim-keçägimni ålib kiyişgä haqqım bår (Said, 2006: 167). “Taşkent’in en büyük dükkânı var ki GUM, buraya bağlandım, istediğim giyimleri alıp giymeye hakkım var.”

birlä > bir+lä / birlän > bir+län / bilän

Eski Türkçeden itibaren kullanılan *birle* edatı, bazı fonetik farklarla çağdaş Türk lehçelerinde *birlen*, *bilen*, *ile*, *ilen* gibi şekilleriyle varlığını devam ettirmektedir. Özbek Türkçesinde *bir* sayısı üzerine “birlikte” anlamı katan *+lä* eki getirilerek vasıta durumunu bildiren *birlä* edatı, konuşma dilinde *billä*, Özbek Türkçesinde nadir görülür. Qädählär birlä (kadehler ile) (Coşkun, 2000: 77). *bir+län* şeklinde ise ek yığılması söz konusudur. Vasıta anlamı katan *+lä* eki yine tarihi metinlerde vasıta halini bildiren *+n* ekinin birlikte kullanılmasıyla oluşur. *Bilän/birlän* edatlarının yapısındaki kalıplaşan *-n* ekinin, vasıta hali mi yoksa zarf-fiil mi? olduğu konusunda farklı görüşler vardır (Korkmaz, 1994: 69).

Özbek Türkçesinde *birlän* şekli nadir kullanılır. Özbek Türkçesinde esas olarak vasıta hali *bilän* edatı ile yapılır. *bilän* edatı, *birlän* şeklindeki *r* sesinin düşmesi sonucu ortaya çıkar. *birlän > biölän*

Bir küni äniñ oğli fäkirniñ üyigä bårib kördiki, ul ädäm bälä-çäqası birlän ällaqandäy täämni yeb oltiribdur (Qahhor, 1957: 38). “Bir gün onun oğlu fakirin evine gidip gördü ki, o adam çoluk çocuğuyla yemek yiyormuş.”

Qız qılığ bilän ıssıq (Atasözü) (Özcan Öz, 2009: 110). “Kız huyuyla sıcak.”

birlämçi > bir+lä-m+çi

İsimden fiil yapım eki *-lä*, fiilden isim yapım eki *+m* ve isimden isim yapım eki *+çi* eklerinin kalıplaşmasıyla oluşup *bir* sayısı üzerine gelen *+lämçi* eki, sıra sayı ifadesini veren *+(i)nçi* ekiyle aynı görevi üstlenerek “birinci, birinci yeri tutan” anlamında kullanılır (Koraş, 1998: 114; ÖTİL I,). *İkkilämçi* (İkinci).

Şükür äkäniñ täbiätida meniñ e’tibârımnı tårtgän eñ birlämçi sıfät uniñ häddän taşqari täbiyliyidir (Yo’ldosh, 2010: 34). “Şükür ağabeyin tabiatında benim dikkatimi çeken en birinci sıfat hadden fazla doğallıdır.”

birleş- > bir+lä-ş-(tir-)

bir sayısı üzerine isimden fiil yapım eki *-lä* ve fiilden fiil yapım eki *-ş* (işleşlik) getirilerek “birleş-” anlamında kullanılır (ÖTİL I, 120). Ayrıca fiilden fiil yapım eki *-tir* ile türetilerek “birleştir-” anlamında kullanılır.

Ulärdän biri Äbdulkärimbâyniñ oğli Muhämmädämincån bu ätråfdägi Türkistånlikläri birläştiriş niyätidä “Zäräfşån” nāmli bir cämiyät tüzdi (Ko’char, 2019: 59). “Onlardan biri Abdülkerimbay’ın oğlu Muhammedemincan, etraftaki Türkistanlıları birleştirmek niyetiyle ‘Zerefşan’ adlı bir cemiyet kurdu.”

bir+lik /dä

bir sayısı üzerine isimden isim yapım eki *+lik* getirilerek “birlik, birliktelik” ve gramerde “tekil şahsı bildiren bir terim” anlamında kullanılır. Ayrıca *birlik* ismi, bulunma hali eki *+dä* aldığı da “birliktelik” anlamında isim görevinde kullanılır (ÖTİL I, 120).

Milliy Türkistån birlik qomitäsi rähbäri Ätäniñ Ädänägä täşrifı Türkistånlılar ortäsidedägi birlikni yänädä mustähkämledi (Ko’char, 2019: 110). “Milli Türkistan Birliği komitesi başkanı Ata’nın Adana’ya teşrifi Türkistanlılar arasındaki birlikteliği daha da sağlamlaştırdı.”

biräv > bir+äv

bir sayısı üzerine *+äv* isimden isim yapım eki olarak “bir, bir tane” anlamında asıl sayı olarak kullanılır. Ayrıca iyelik ekleri ve hal ekleriyle genişleyerek “herhangi biri, birisi” anlamında belirsiz zamir görevinde kullanılır (ÖTİL I, 120). Eski Türkçede sayılar üzerine gelen *-ägü/egü* eki (birägü “her biri”) (Gabain, 1995: 75) topluluk bildirir. Bu ek daha sonra Çağatay Türkçesinde *-av/-ev* şeklini alır (Eckmann, 2005: 82). Özbek Türkçesinde ise *+äv* şekliyle bir, ikki, üç, dört ve beş sayılarına eklenerek topluluk bildirir (Shoabdurahmonov, 1980: 281-282).

Nänimiz bår, lekin birävi häm yumşaq emäs (Rahmatullayev, 2000: 53). “Ekmeğimiz var, ancak bir tanesi/birisi de yumuşak değil.”

“Dünyädä älimcändän yämån ädäm yoq” degän sözni häm biräv äytärmikän, deb kutädigän bolib qåldi (Mirmuhsin, 1970: 115). “Dünyada Alimcan’dan kötü adam yok” cümlesini de birisi söyleyebilecek mi diye bekleli.

birâr > bir+âr (+tä)

bir sayısı üzerine +*âr* isimden isim yapım eki alarak "herhangi bir, birisi" anlamında belirsiz sıfat görevinde kullanılır. *birâv* kelimesine göre daha seyrek kullanıldığını söylemek mümkündür (ÖTİL I, 120). Kelimenin ayrıca sayı anlamında kullandığı tespit edilmiştir.

Şu köçeniñ nâmi häm Taxtäpul bolgän. Qadim zämânlärdä ägär birâr xavf-xatâr roy bersä, Taxtäpul dârazäsi äldidä turgän dombirä çälinib xalqqa xabâr berilädi (Oybek, 1976: 409). "Şu sokağın adı da Tahtapulmuş. Eski zamanlarda eğer herhangi bir korku yaşanırsa Tahtapul kapısı önünde duran dombıra çalınıp halka haber verilir."

Äyrim tädqıqatçılär Gogol häyätı dävâmidä birâr märtä sevmägänligini tä'kidläşädi (To'ychiyeva, 2010: 39). "Bazı araştırmacılar Gogol'un hayatı boyunca bir defa sevmediğini vurgularlar."

birâr kelimesine "tane" anlamına gelen isimden isim yapım eki +*tä* getirilerek "herhangi bir, bir" anlamlarında belirsiz sıfat görevinde ve "bir tane, bir" anlamlarında kullanılır (ÖTİL I, 121). +*tä* eki Özbek Türkçesine Tacikçeden girmiştir. Tacikçede +*to* (+*tä*) biçiminde "adet, miktar, tane" anlamlarında kullanılan bu ekteki uzun a ünlüsü (ä), Özbek Türkçesinde kısalarak ä şeklini alır (Tolkun, 2002: 358; Tolkun, 2021: 19).

Negä Täşkent cönämädinüz, birärtä mäne çıqıb qâldimi? – deb soradi (Qodiriy, 1974: 256). "Niçin Taşkent'e dönemediniz, (herhangi) bir mani mi çıktı? diye sordu."

Nimä qılmâq keräk! Täşkentä birärtä hindi dâmläsi yoqki, ilâcini qilib bersä...(Qodiriy, 1974: 161). "Ne yapmak gerek! Taşkent'de bir tane Hintli hoca yok ki, ilacını yapıp verse..."

birântä > bir+ân (+tä)

birântä kelimesiyle aynı anlam ve görevde kullanılır. *bir* sayısı üzerine +*ân* isimden isim yapım eki getirilerek oluşur. Ayrıca "tane" anlamına gelen +*tä* ekini de alabilir (ÖTİL I, 121).

Nähâtki ârälärinädä birântä âvçi yoq? –dedi (Qodirov, 1988: 190). "Aralarında herhangi bir avcı yok, dedi."

bittä > bir+tä

bir sayısı üzerine "tane" anlamında kullanılan +*tä* isimden isim yapım eki getirilmesiyle oluşur. *bir* sayısının sonundaki *r* sesi, *t* sesine benzeşir. "Bir tane, sadece" anlamlarında kullanılır (ÖTİL I, 122). Özbek gramerlerinde +*tä* ekiyle türetilen sayılara *tane sayıları (dänä sän)* ismi verilir. *Yettitä, yüztä* (Abdurrahmonov vd., 1992: 146).

Käräsä, bittä qorä yilän qoynigä kirib yäktägidä külçä bolib yätibdi (Qodirov, 1988: 43). "Baksa ki, bir karayılan koynuna girip bütün bir külçe gibi yatmış."

Özbek Türkçesinde küçültme eki olarak kullanılan +*ginä* eki, *bittä* kelimesine gelerek "sadece, yalnızca, bir tek, biricik" anlamlarında zarf görevinde kullanılır.

Bittäginä oğlimgä medäl älib berälmäsäm, nimä qilib yäşäb yuribmän bu dünyädä...(Said, 206: 319). "Biricik oğluma madalya alıp veremezsem niçin yaşıyorum bu dünyada..."

Ayrıca *bittämä-bittä* şeklinde ikileme yapısıyla örneklere rastlanır. *Bittä* sözcüğüne +*mä* isimden isim yapım eki getirilerek "tek tek, birer birer" anlamında zarf görevinde kullanılır.

Ulär bilän bittämä-bittä sälâmläşib, körsätilgän câygä keldik (Ko'char, 2019: 65). "Onlarla birer birer/tek tek selamlaşmış istenilen yere geldik."

Bittä üzerine 3. Tekil şahıs iyelik eki +*si* getirildiğinde ise belirsiz zamir görevinde ve "herhangi biri, birisi" anlamına gelir. *Bittäsidän päpiros sorädi* (Mirmuhsin, 1970: 72) "Birisinden sigara sordu."

Sonuç

Bu çalışmada *bir* sayısı ve üzerine gelen eklerle ilgili elde edilen tespitleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Etimolojik çalışmalarda *bir* sayısı üzerine benzer ve farklı görüşler olduğu görülmüştür.
2. Türkiye Türkçesi gramerlerinde sıfat içerisinde değerlendirilen *bir* sayısının, Özbek Türkçesi gramerlerinde ayrı bir sözcük türü (*sän*) içerisinde değerlendirildiği tespit edilmiştir.
3. Türkçede olduğu gibi Özbek Türkçesinde de *bir*, gerek ek olarak gerekse yalın olarak pek çok anlam ve görevde kullanılmıştır.
4. Tespit edilen kelimelerde *bir* sayısı üzerine gelen yönelme, belirtme, ayrılma, vasıta hal ekleri ve iyelik ekleri kalıplaşmış olduğu tespit edilmiştir. *birgä, birdän* vb.
5. İsimden isim yapım eklerinin türetmede etkin olduğu görülmüştür. *birlik, birinçi*.
6. Türetilen kelimeler belirsiz sıfat, belirsiz zamir ve zarf görevinde kullanılmıştır. Ayrıca *birgäläş-, birik-, birkit-, birlaş-* kelimeleri isimden fiil yapım ekleri olarak fiil olarak kullanılmıştır.
7. Tacikçeden Özbek Türkçesine giren "tane" anlamındaki +*tä* ekinin *bir* sayısı ile bir arada kullanımının

yaygındır. *bittä*,

8. İkileme şeklinde kullanılan örneklere rastlanmıştır. *Birin-birin, birin-ketin vb.*

Transkripsiyon İşaretleri

â: Yuvarlak söyleyişe meyilli a sesi

ä: Açık e sesi

e: Kapalı e sesi

ğ: Arka Damak g sesi

x: Gırtlak h sesi.

q: Arka Damak k sesi

ñ: Nazal ng sesi.

İşaretler ve Kısaltmalar

- : Gramer incelemelerinde fiil kök ve gövdelerinin sonunu gösterir.

+ : Gramer incelemelerinde isim kök ve gövdelerinin sonunu gösterir.

* : İspatlanmamış şekli gösterir.

> : Bu şekle girer.

: Ünlünün uzunluğunu bildirir.

Kaynaklar

- Abdurahmonov, X., Rafiyev, A., Shodmonqulov, D. O'zbek Tilining Amaliy Grammatikasi, Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti, 1992.
- Aksan, Doğan. Türkçenin Gücü. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2009a
- Aksan, Doğan. Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi. Ankara: Engin Yayınevi, 2009b.
- Clauson, Sır Gerard. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford: Clarendon Press, 1972.
- Coşkun, Volkan. Özbek Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Eckmann, János. Çağatayca El Kitabı. Çev. Günay Karaağaç. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Eker, Süer. Çağdaş Türk Dili. Ankara: Grafiker Yayınları, 2002.
- Fitrat, Abdurauf. Tanlangan Asarlar. Jild 1. Toshkent: Ma'naviyat, 2000.
- Gabain, Von A. Eski Türkçenin Grameri. Çev. Mehmet Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
- G'ulom, G'afur. Mukammal Asarlar To'plami Beshinchi Tom. Toshkent: Fan Nashriyoti, 1986.
- Gülensoy, Tuncer. Türkiye Türkçesinde Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Ko'char, Abdulhamid. Qullikdan Hurlikka. Toshkent: Muharrir Nashriyoti, 2019.
- Koraş, Hikmet. Özbek ve Uygur Türkçelerinde İsim (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Korkmaz, Zeynep. Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
- Mirmuhsin, (Mirsaidov). Chiniqish. Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1970.
- Nişanyan, Sevan. Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü. İstanbul: Everest Yayınları, 2009.
- O'zbek Tilining İzohli Lug'ati. Haz. Z.M. Ma'rufov vd., C.1, Moskva: Rus Tili Nashriyoti, 1981.
- Oybek, Muso Toshmuhammad O'g'li. Mukammal Asarlar To'plami. Beshinchi Tom. Toshkent: O'zbekiston SSR Fan Nashriyoti, 1976.
- Öz, Aynur. Özbek Türkçesinde İsimler (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Özcan Öz, Aynur. Kadınlarla İlgili Özbek Atasözleri. Ankara: Grafiker Yayınları, 2009.
- Qahhor, Abdulla. Tanlangan Asarlar. Uch Tomlik. III Tom. Toshkent: O'zbekiston SSR Davlat Nashriyoti, 1956.
- Qahhor, Abdulla. Tanlangan Asarlar. Uch Tomlik Birinchi Tom. Toshkent: O'zSSR Davlat Badiiy Adabiyot Nashriyoti, 1957.
- Qahhor, Abdulla. Oltin Yulduz. Toshkent: O'zbekiston KP Markaziy Komitetining Birlashgan Nashriyoti.
- Qodiriy, Abdulla. Mehrobdan Chayon. Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1967.
- Qodiriy, Abdulla. O'tgan Kunlar. Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1974.
- Qodirov, Pirmiqul. Qora Ko'zlar Saylanma. J.2, Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1988.
- Rahmatullayev, Shavkat. O'zbek Tilining Etimologik Lug'ati I (Turkiy So'zlar). Toshkent: Universitet, 2000.
- Rahmatullayev, Shavkat. Hozirgi Adabiy O'zbek Tili, Toshkent: Universitet, 2006.

- Rahmatullayev, Shavkat. O'zbek Tilining Etimologik Lug'ati III (Forscha, Tojikcha birliklar va ular bilan Hosilalar). Toshkent: Universitet, 2009.
- Räsänen, Martti. Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türkssprachen. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1969.
- Said, Abbos. Qariya Qissalar Hikoyalar. Toshkent: Sharq Nashriyot, 2006.
- Serebrennikov, B.A ve Gadjeva, N.Z. Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri. Çev. Tevfik Hacıyev-Mustafa Öner. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.
- Shams, Husayn. Dushman. Toshkent: G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, 1984.
- Shoabdurahmonov, Sh., Askarova, M., Hojiyev, A., Rasulov, İ., Doniyorov, H. Hozirgi O'zbek Adabiy Tili I. Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti, 1980.
- Starostin, S. A., Dybo, A.V., Mudrak, O. A. (2003). An Etymological Dictionary of Altaic Languages. Leiden-Boston: Brill, 2003.
- Tenişev, E.R. Sravnitelno-istoričeskaya Grammatika Tyurkskix Yazıkov – Morfologiya. Moskova: Nauka, 1988.
- Tietze, Andreas. Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati. İstanbul: Simurg, 2002.
- Tilovet, Fozil. "Qora Quzg'un", *Yoshlik*, 3. 232 (2010): 11-33.
- Tolkun, Selahattin. "Özbek Türkçesinde Yeni Kelime Türetmede Kullanılan Yabancı Unsurlar", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 14. (2002): 337-365.
- Tolkun, Selahattin. "Özbek Türkçesinde Sayılar ve Sayılara Gelen Yapım Ekleri", *Uluslararası İdil-Ural ve Türkistan Araştırmaları Dergisi*. 3.6 (2021): 143-182.
- To'ychiyeva, Dildora. "O'lik Jonlar Orasidagi Hayot". *Yoshlik*. 3. 232. (2010): 38-39.
- Tursunov, U., Muhtarov, A., Rahmatullayev, Sh. Hozirgi O'zbek Adabiy Tili. Toshkent: O'zbekiston Nashriyoti. Türkçe Sözlük. Haz. Şükrü Halük Akalın vd. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Wilkens, Jens. Handwörterbuch des Altuigurischen (Eski Uygurcanın El Sözlüğü). Göttingen: Universitätsverlag, 2021.
- Yo'ldosh, Qozoqboy. "Uzun Y'ol Boshi Yoki Erkin So'z Umri", *Yoshlik*, 3.232. (2010): 34-37.
- Yoqubov, Odil. Piyesalar. Toshkent: O'zSSR Davlat Badiiy Adabiyot Nashriyoti, 1958.

THE WORD DERIVATION FROM THE NUMBER "ONE" IN UZBEK TURKIC

Erhan GİRAY

ABSTRACT

Language, which is a living being, maintains its existence by adapting to changing and developing conditions. Human beings need to create new words constantly from the moment they start speaking with words. In Turkic languages, where words are made in many ways such as formulaicity, combining, mixing, abbreviation, compilation, scanning, analogy, the derivation method is used the most. It is possible to see that words are given more than one meaning in every language. On the other hand, every word used in Turkish has a basic meaning element. Over time, people attribute new meanings to words in order to explain concepts more effectively, more concretely and more easily. This situation is called polysemy. The number "bir", which is the subject of the study, has become a polysemous concept by taking both inflectional and inflectional suffixes and by using it in new meanings and tasks in a simple form in the historical process. The aim of this article is primarily to focus on the views on the etymology of the number "bir". Then, it will be focused on how the word is evaluated in Uzbek Turkic grammars and in what meanings it is used, and finally, the morphological analysis of words derived from a number in Uzbek Turkic will be made. While giving the meanings of each word examined in the study, Uzbek Tiliniñ İzahlı Luğati I was taken as a basis. In addition, example sentences from literary texts for each word are given by transferring them to Turkish.

Keywords: Uzbek Turkic, one, number, derivation